

PEYNİR

Ayten ÇETİN¹

Peynir Çeşitleri

Peynir ayrı bir mayalama yolu ile elde edilen bir süt mahsulüdür. Bunun için de peynirin çeşitleri pek çok ve karışıktır. Gerçi bugün bile *hurut* ve *çökelek* gibi kurutulmuş süt mahsullerini biliyoruz. *Eski Türklerde* de bu mahsuller, aşağı yukarı aynı anlayışı ve aynı adı taşıyorlardı. Buna rağmen, peynirin türlü çeşitlerine, kurut ve çökelek denmekten de geri durulmuyordu. Yani, peynire de, eski metinlerde **kurut** veya **lor** adı verildiğini görürsek, şaşmamalıyız.²

"*Bışlak*" sözü, öyle anlaşılıyor ki, p e y n i r anlayışını karşılayan, en eski Türkçe söz idi. Bu türkçe söz, arapça gerçek karşılığı verilmiş olarak, ilk defa İbnü-Mühenna Lûgatı'nda görülür. *Bışlak* deyişi, bu çağda Moğollar tarafından da kullanılmakta idi. Belki de türkçe *piş-*, *biş-* kökünden gelen bu deyişi, Türk lehçeleri içinde, yine peynir olarak, A n a d o l u halk ağızlarında da görüyoruz. A f y o n Emirdağın'daki Karaçay aşiretinden derlenmiş olan bu *bışlak* sözü, Türk kültür tarihi bakımından önemli bir belgedir. "*Peynir*" sözü, aslında türkçe bir deyiş değildir. Türkçeye Farsçadan girmiştir, ilk defa M ı s ı r Memlûklarının Türkçe sözlükleri ile, eski Anadolu metinlerinde görülür. Mısır'da yazılmış sözlüklerde, *benir*, *penir*, *beynir* gibi Farsça formlarda da görülürler. Fakat en mühim olanı, aynı sözlüklerde, yine p e y n i r karşılığı olarak *çıkıt*, *çiet* gibi, henüz daha tam olarak okunamamış ve münakaşası yapılamamış bazı Türkçe deyimlerin de görülmesi idi. Peynir mânasına gelen diğer Türkçe bir söz ise *irimçik* deyişidir.³

"*İrimçik*" deyişi de, ilk önce M ı s ı r Memlûk Türklerinde görülür. Bilindiği üzere bu lehçenin Anadolu ile yakın ilişkileri vardır. Fakat Batı Türklüğünde görülen bu deyiş, henüz daha tam manası ile peynir için kullanılmamakta idi. Daha çok "yoğurt yapmak için süt kaynatılırken, kesilmiş olan süte, bu ad verilirdi. Halbuki Ortaasya lehçelerinde *irimçik*, doğrudan doğruya peynir demektir. Bundan da anlaşılıyor ki, peynir yapmanın türlü usulleri vardı. Eskiden her peynir adı verilen yiyeceğin, bugün yediğimiz peynirleri ile aynı olmadığını da, unutmamamız lâzımdır. Tabii olarak peynirlerin de, bir çok çeşitleri vardı. Meselâ bazı Ortaasya Türkleri " b e y a z p e y n i r " e, *agrimşik* adı da verirlerdi. Başka

¹ AYTEN USTA GURME ESKİŞEHİR

² Bahaeddin Ögel, Türk Kültür Tarihine Giriş, cilt 4, T. C. Kültür Bakanlığı, Ankara, 2000, s. 29-30.

³ Bahaeddin Ögel, a. g. e., s. 30.

örneklere bakınca, bunun aslının, *ak-erimişik*, yani "ak, beyaz peynir" olduğunu da görüyoruz. Aslında bu deyim, *erimiş*, *erime* sözlerinden gelmiş olması da, çok muhtemeldir. Türlü çağlardaki peynirler arasında görülen ayrılığı belirtmek için, bugün Türkiye'de yediğimiz peynirlerin, Avrupa peynirleri ile aynı olmadığını da hatırlatalım, *irim* sözü aslında türkçede, "girdap, çevrinti" mânâsına gelir. *Teleme peyniri* gibi adların da, peynirin şekli dolayısı ile verilmiş olması, çok muhtemeldir, "*İremçik peyniri*" deyişine, A n a d o l u ' - da da rastlanır.⁴

S e l ç u k çağının başlangıcında, yaş ve taze peynir karşılığı olarak Türkçe *uditma*, *udhitma* şeklinde, bir deyiş daha geçiyordu. Aslında, *uyutmak* sözünün kökleri ile ilgili olan bu deyişin de, mahiyetini pek anlayamıyoruz. Belki de bir süre mayalandırma yolu ile, bekletme sebebi ile bu ad, böyle bir süt çeşidine verilmişti.

Peynir sözü Anadolu'da, meselâ Dede Korkut kitabında, bugün artık Anadolu'da söylediğimiz şekilde yazılmağa başlanmıştı: "*taşı peynir gibi ditti*", "*südi peyniri bol kaymaklı çoban*", gibi... Peynir sözü ile çeşitlerine B a b ü r n â m e 'de de rastlıyoruz . Bugün Ortaasya'da yapılan peynir çeşitleri hakkında, W. R a d l o f 'un Sibirya'dan adlı eserinde pek çok bilgi vardır. Ahmet Vefik Paşa, kendi çağındaki bütün peynirleri bir araya getirmişti. Yukarıda da belirtmeğe çalıştığımız gibi, Türk peynirleri, *kurut*, *çökelek* çeşitleri ile sık sık karıştırılmıştır. Bugün A n a d o l u 'da, *egsimik*, *kesik*, *urda* adı verilen ve buna benzer peynirler, daha çok kurut ve çökelek cinsinden peynirler idiler.⁵

"KURUT " ve "ÇÖKELEK" :

Bazı peynir çeşitleri eski İran'da da görülüyordu. Fakat *kurut* ile *çökelek*, Türklere ait yiyeceklerdir. Bunlar, bir nevi kışlık ve yolluk gibi a z ı k cinsindedirler. Gerçi eski Türk ordularının peşinden, kesilip yenmeleri için hayvan sürüleri de giderdi. Fakat her cinsten kurut, bir ordunun aylarca sıkıntı çekmeden savaşmasına imkân verirdi. Bugün Anadolu'da kurut denince daha çok hatıra, "*çökelek kuruşu*" gelir. Ashnda *çökelik* veya *çökelek*, peynir de değildir. Yağı alınmış yoğurdun kuruşudur. Tabii olarak her bölgeye göre, bunlar arasında ufak farklar vardır. Kanaatımıza göre *kurut* eskiden, yalnızca yağsız yoğurdun kuruşuna verilen bir ad değil idi. *Kurut* sözü ile, **bozulmayacak** bir şekilde kurutulmuş bütün süt çeşitleri anlatılmak isteniyordu. Kurut sözü, "*kurumak*, *kurutmak*" kökünden gelen Türkçe bir sözdür. Moğollar da bu deyişi Türklerden alarak kullanmışlardır. Hatta XIII. yüzyılda

⁴ Bahaeddin Ögel, a. g. e., s. 31.

⁵ Bahaeddin Ögel, a. g. e., s. 32.

Ortaasya'da seyahat eden Avrupalı elçiler, kendi kitaplarında da kurutu, *grut* şeklinde yazmışlardır. Moğol dilinin eski kaynaklarında *kurut* sözüne rastlamıyoruz. Harizmşahlar çağına ait Türk dili kaynaklarında ise, türkçe *kurut* sözü, "*kuru peynir*" anlayışı ile açıklanmaktadır. Bunların karşılarında verilmiş olan moğolca deyişler ise, yine *gurût* olarak yazılmıştır. Bu moğolca ilâveler, oldukça geç çağlarda yapılmıştır. Pallas, Timkovski ve Radlof gibi Ortaasya'da uzun araştırma gezilerine çıkmış olan bilginler, *kurut* deyişinin iki manaya geldiğini söylemişlerdir: — Onlara göre yağı alınmış süte de kurut deniyordu. Kanaatımıza göre bu bir yanlış anlamadır. — Asıl önemli olan ikinci anlayış ise, bu deyişin "*savaş azığı*" için söylenmiş olması idi. Aslında ise bu, tam anlamı ile bir "*kış azığı*" demek idi. Kaşgarlı Mahmud'un açıklamalarından, *kurut'un*. ne çeşit bir peynir olduğu, açık olarak anlaşılamiyor. Besim Atalay ise, daha çok Anadolu'dan edindiği bilgilerle, "Keş, çökelek, yağı alınmış yoğurttan yapılan lor peyniri" gibi geniş bir tercüme yapmak eğilişini göstermişti. Aslında *lor peyniri* ile *çökelek*, aynı şeyler değildir Zamahşarî, *kara - kurut* maddesinde, bu deyişi sadece "peynir" karşılığı ile tercüme etmiştir. *Kara - kurut* deyişine, Mısır Memlûk Türklerinde de rastlıyoruz. Sözlükler bu deyişi daha çok "*siyah peynir*" diye tercüme etmişlerdir. Aslında kurut, bir peynir değildi. Fakat Arap dillerinde bunun bir karşılığı olmadığı için, herhalde böyle tercüme etmek zorunda kalınmıştı. Biz, bu kanaattayız. Eski Anadolu sözlüklerinde ise, *kurut* sözü genel olarak Farsça, "*terf, keş*" karşılımları ile açıklanmıştır.⁶

Bizim kanaatımıza göre *kurut*, Selçuk çağının başında yalnızca yağsız bir yoğurt kurusunu ifade etmiyordu. Çünkü bunun, besleyici ve büyük bir güzelliği yoktu. Bununla beraber yoğurtla da ilgisi bulunuyordu. *Kurutluğ kişi*, yani "kurudu olan kimse" sözü, adeta bir atasözü haline gelmişti. Çünkü kurudu olan kimse açlıktan korkmaz ve kimseye ihtiyacı bulunmazdı. Nitekim Kaşgarlı Mahmud bu Türk atasözünü, Arapların "*südü hurması olan*" diye başlayan atasözleri ile de karşılaştırıyordu. Öyle anlaşılıyor ki kurut, daha çok koyundan elde ediliyordu. Kaşgarlı Mahmud'un, "*O, koyundan kurut edindi*" gibi örnekler vermesi, bunu göstermektedir. Kurut, suyun çektilmesi ve kurutulması ile elde ediliyordu. Nitekim, "*Ol kurut sağurdu*", yani "O, kurutun suyunu çektilirdi" gibi deyişler bize, bu metodu göstermektedir. Aslında burada "suyunu çektilmek" anlayışı için kullanılan *sagurmak* deyişi, Karluk Türkleri'ne ait bir deyiş idi. Diğer Türkler buna *sudhmak*, yani "*sızmak, sızdırmak*" derlerdi. *Kurut*, Kutadgu-Bilik'de de geçmektedir:

"Kımız, süt, ya tong (yüng) yag, ya yoğurt kurut!"

⁶ Bahaeddin Ögel, a. g. e., s. 33-34.

Rahmeti Arat, Radlof un *tong yag* şeklinde okuduğu deyimini *yüing yag* şeklinde düzeltmiştir. Bize göre, Radlof'ım *don yağı* anlayışı ile okuması daha doğru olsa gerektir. Bununla beraber, *yinçi* ve buna benzer deyişlerin de yağ mânasına geldiğini yukarıda söylemiştik. Yukarıdaki eski Türk şiirinde de görüldüğü gibi, k u r u t i l i y o ğ u r t yanyana görülmektedirler. Belki bu tesadüf, vezin zorlukları dolayısı ile de olabilmıştır.⁷

⁷ Bahaeddin Ögel, a. g. e., s. 34-35.